

PREZENTĂRI ÎN PLEN

ACORDUL DE ASOCIERE DINTRE REPUBLICA MOLDOVA ȘI UNIUNEA EUROPEANĂ: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE

Octavian CALMÎC¹
Aurelia TOMȘA²

Abstract. *The Association Agreement is the most comprehensive and extended international treaty ever signed by Moldova. The implementation of this Agreement contributes to the political and socio-economic development of the Republic of Moldova, through wide-ranging cooperation in a broad spectrum of areas of common interest, including in the field of legal approximation to best European practices, economic integration and social policy. The main scope of this article is to show the positive impact of the Association Agreement in promoting the reform agenda of the country, enhancing economic cooperation and intraregional trade, the reduction of poverty and sustainable development.*

The paper analyzes the progress on implementation of the Association Agreement by Moldova in the field of legal approximation, trade efficiency, the structure of external trade on goods and services, including the challenges for Transnistrian companies.

Based on carried out researches, proposals and recommendations could facilitate and accelerate the process of adjusting the national strategy on implementation of the Association Agreement with EU, improving external trade with goods and services, as well as contributing to the socio-economic development of the country with a better vision of the future. Moreover, which will provide for far-reaching regulatory approximation, market access liberalization, attraction of investments, in compliance with the rights and obligations arising out of the international organizations.

Key words: *Association Agreement; Deep and Comprehensive Free Trade Agreement; economic regimes; European Integration; European Union; external market; liberalization; tariff quotas; trade relations; services.*

JEL CLASIFICATION : F1, F4, F6

1. Scurt istoric al relațiilor dintre Republica Moldova și UE

Relațiile dintre Republica Moldova și UE au început imediat după obținerea independenței. La 20 iulie 1992 Comisia Europeană (CE) a înaintat către Republica Moldova propunerea referitor la semnarea acordului de parteneriat și cooperare (de rând cu alte foste republici ale Uniunii Sovietice). Este de menționat, că negocierile cu Republica Moldova pe marginea acestui acord au început mult mai târziu decât cu alte state din regiune.

Insistența autorităților moldovenești a făcut ca Acordul de Parteneriat și Cooperare (APC) să fie negociat și semnat într-un termen destul de scurt – la 28 noiembrie 1994, și a intrat în vigoare la 1 iulie 1998. Acest aranjament asigură baza colaborării RM cu UE în domeniile politic, comercial, economic, juridic, cultural-științific, etc.

Adițional, la 2 octombrie 1995 a fost semnat Acordul interimar între Republica Moldova și UE, privind comerțul, fapt care a permis o dinamizare a schimburilor comerciale, amplificate prin extinderea aplicării Sistemului Generalizat de Preferințe (GSP) asupra unor produse din Moldova.

În anii 1994-1995 Republica Moldova apare într-o lumină favorabilă pe arena internațională, ajungând chiar să fie un exemplu al reformelor democratice. Anume în această

¹ Doctorand, Școala Doctorală a Academiei de Studii Economice din Moldova, str. Bănulescu-Bodoni, 59, blocul B, biroul 608, tel: +373 022 402992, fax: +373 022 402992, email autor: octavian.calmac@gmail.com

² Doctor în științe economice, conferențiar universitar, șef-departament "Teorie și Politici Economice" (ASEM), str. Bănulescu-Bodoni, 61, blocul A, biroul 811, tel: +373 022 402740, email autor: aureliatomsa@yahoo.fr

perioadă, la 13 iulie 1995, Moldova devine prima țară din CSI, care este admisă în Consiliul Europei, pas important în calea apropierei țării noastre de UE.

Deși APC permite doar cooperarea, și nu integrarea în UE, la 13 decembrie 1996 Președintele Republicii Moldova exprimă CE dorința de a deveni către anul 2000 membru asociat al UE. Mesaj care a rămas fără suport politic și răspuns din partea țărilor UE.

După intrarea în vigoare a APC în anul 1998, în primăvara anului 1999, noul Guvern al Republicii Moldova introduce în programul său de activitate un capitol special, declarând integrarea europeană obiectiv strategic prioritar al politicii externe. Însă instabilitatea politică și schimbarea frecventă a Guvernului, în anii 1998-2000, a avut un impact negativ în evoluția relațiilor cu UE.

Cu toate acestea, în anul 2001, după obținerea statutului de membru la Organizația Mondială a Comerțului (OMC), Republica Moldova a fost acceptată la inițiativa UE în Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est. Un alt factor important este imediata apropierea a UE de frontierele noastre. În 2004 are loc extinderea NATO și UE, alte 7 și 10 țări respectiv, inclusiv și România, devin membre ale acestor structuri internaționale.

Vecinătatea cu UE a condiționat în anul 2003 apariția și implementarea Politicii Europene de Vecinătate a UE (PEV), a condiționat apariția Strategiei PEV. Acest document propune țărilor vecine cu UE, inclusiv Republicii Moldova, colaborarea în domeniile: *extinderea pieței interne și a structurilor de reglementare; relații preferențiale comerciale și deschiderea pieței; implicarea politică mai activă a UE în prevenirea conflictelor și aplanarea crizelor; noi instrumente de promovare și protecție a investițiilor; acordarea sprijinului în procesul de integrare în sistemul mondial de comerț; intensificarea asistenței, ajustată la necesități; noi surse de finanțare.*

Este de menționat faptul că, începând cu anul 2008, imediat după denunțarea acordurilor de comerț liber cu România și Bulgaria, datorită aderării acestora la UE, schimburile comerciale dintre Republica Moldova și UE au fost reglementate de decizia CE privind acordarea Republicii Moldova a Preferințelor Comerciale Autonome (ATP), care au fost aplicate până la intrarea în vigoare a Acordului de Asociere.

La 1 ianuarie 2010, Republica Moldova a devenit membru, cu drepturi depline, al Comunității Energetice Europene, au fost puse bazele modernizării sistemului energetic din țară și a fost creată o nouă viziune relațională dintre sistemele europene de gaze naturale și energie electrică. Astfel, creându-se premise reale pentru asigurarea securității energetice a țării cu surse alternative de aprovizionare din vest.

La 15 iunie 2010 a fost lansat Dialogul RM-UE în domeniul liberalizării vizelor și lansată implementarea Planului de acțiuni privind liberalizarea vizelor, care odată implementate, au contribuit la instituirea unui regim fără vize între RM și UE, proces care s-a finalizat la începutul anului 2014.

Pe 26 iunie 2012 a fost semnat acordul privind aderarea Republicii Moldova la Spațiul Aerian Comun cu Uniunea Europeană, care deschide o nouă perspectivă de dezvoltare în cooperarea în domeniul serviciilor de transport aerian, precum și atragerea investitorilor strategici în domeniu.

La Summit-ul Parteneriatului Estic de la Vilnius, care a avut loc pe 28 și 29 noiembrie 2013, Republica Moldova a parafat Acordul de Asociere (AA), inclusiv pentru o Zonă de liber schimb, aprofundat și cuprinzător (DCFTA) și de liberalizare a regimului de vize cu UE. La 27 iunie 2014, la Bruxelles, Belgia, a fost semnat Acordul de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte, care la 2 iulie 2014 a fost ratificat de Parlamentul Republicii Moldova. Pe 1 septembrie 2014, s-au finalizat procedurile legale interne în toate țările membre ale UE, ceea ce a consemnat intrarea în vigoare a AA/DCFTA cu UE. Mai mult ca atât, un alt moment istoric a fost consemnat pe 27 februarie 2014, când Parlamentul European a votat Regulamentul care permite eliminarea vizelor de intrare pe teritoriul UE pentru cetățenii Moldova.

În prezent între UE și RM se dezvoltă o relație din ce în ce mai strânsă, orientată spre integrarea economică treptată și o aprofundare a cooperării politice. Integrarea în Uniunea

Europeană rămâne obiectivul prioritar și ireversibil pe agenda Republicii Moldova, care urmează a fi înscrisă în Constituție.

2. Descrierea generală a AA/DCFTA

În 2008 CE a decis să propună partenerilor din Europa de Est o nouă „generație” de acorduri, după 10 ani de aplicare a APC și o necesitate a dezvoltării cadrului juridic bilateral. Astfel, pe 12 ianuarie 2010, Republica Moldova și UE s-au angajat în negocierea unui document ambițios – Acordul de Asociere – care urma să înlocuiască APC. O parte a viitorului acord de asociere se referea la crearea Zonei de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător (DCFTA), care trebuia să reglementeze liberalizarea comerțului cu bunuri și servicii, deplină din partea UE și graduală din partea Republicii Moldova, inclusiv prevederi în domeniile vamal și al indicațiilor geografice.

Scopul AA este asocierea politică și integrarea economică a Republicii Moldova în baza valorilor comune europene. Asocierea este o treaptă intermediară în raporturile UE cu Republica Moldova. Acordul recunoaște aspirațiile europene și alegerea europeană a Republicii Moldova, lăsând deschisă calea pentru viitoarele evoluții progresive în relațiile bilaterale. Cu toate acestea, AA nu descrie clar perspectiva europeană a Republicii Moldova și integrarea politică în UE.

Datorită AA Republica Moldova a obținut integrarea economică pe piața UE – etapa premergătoare aderării la piața comună. Astfel, Moldova s-a angajat să promoveze reforme economice, bazate pe cele mai bune practici internaționale și principiilor economiei de piață.

În vederea asigurării unei implementări structurate și coerente a AA, a fost aplicată practica adoptării Planurilor Naționale de Acțiuni pentru Implementarea AA (PNA) pe termen mediu. Prin hotărârea sa nr.1472 din 30 decembrie 2016, Guvernul a aprobat PNA pentru anii 2017-2019. Realizarea acțiunilor acestuia presupune consolidarea capacităților instituționale de armonizare a legislației și transpunerea acesteia în practică, precum și identificarea constrângerilor și costurilor aferente acestui proces. Este de menționat că PNA presupune un efort legislativ continuu și sistemic în toate sectoarele aferente. Astfel, peste 430 de acte legislative europene urmează a fi transpuse în legislația națională și cca 1500 acțiuni sectoriale, cca 90% din acestea au un impact direct asupra cadrului regulator, mediului antreprenorial și climatului investițional din țară. În baza estimărilor oficiale și paralele efectuate de experții din domeniu, rata de implementare a PNA variază între 42 și 60% în expresie cantitativă, fără a aprecia calitatea documentelor transpuse și modul de aplicare a acestora.

Un interes deosebit, din punct de vedere economic, pentru cercetare, prezintă titlurile IV și V din AA, aferente cooperării economice și sectoriale și DCFTA.

3. Analiza angajamentelor asumate în AA/DCFTA

În conformitate cu prevederile Hotărârii Guvernului nr.808/2014 cooperării economice, sectoriale și DCFTA reveneau peste 500 de acțiuni de armonizare a legislației sau organizatorice pentru promovarea și implementarea normelor legale aferente AA.

Este de menționat că după semnarea AA/DCFTA s-a pierdut din entuziasmul european, fenomen multiplicat și de instabilitatea politică și crizele din domeniile bancar, bugetar și economice. Cu toate acestea, s-a reușit de a înregistra o **rată de armonizare a legislației naționale** la acquis-ul comunitar prevăzut de AA/DCFTA este de **34%** din numărul total al actelor UE spre transpunere.

Pentru redresarea situației create, reluarea finanțării din partea partenerilor de dezvoltare, restabilirea cooperării externe cu organisme financiare internaționale (Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială), în anul 2016 Guvernul și Parlamentul Republicii Moldova au stabilit o Foaie de parcurs pe termen scurt cu priorități de reforme, care reieșeau preponderent din AA. Implementarea acesteia a permis restabilirea încrederii partenerilor de dezvoltare în guvernarea de la Chișinău, semnarea Programului de colaborare cu FMI și reluarea finanțării bugetului de stat din partea CE.

Evaluarea cantitativă a nivelului de realizare a PNA pentru perioada 2017-2018 indică implementarea acestuia în proporție de peste 60%. **Măsurile de implementare planificate pentru**

domeniile aferente cooperării economice, sectoriale și DCFTA au fost realizate în proporție de 73%. Totodată, rata de apropiere legislativă constituie cca 30% din totalul de acte UE prevăzute pentru a fi transpuse timp de 10 ani. Cu toate acestea, conform unor estimări paralele efectuate de experții independenți nivelul de implementare a AA/DCFTA, dar și a PNA este mult mai mic.

Progrese semnificative au fost înregistrate în domeniu îmbunătățirii mediului de afaceri și politicii antreprenoriale din țară. Astfel, s-a reușit reformarea actelor permissive și a instituțiilor cu funcție de control, precum și a guvernului în întregime. Este de menționat aici reducerea numărului de acte permissive cu peste 60%. Modernizarea Codului muncii, reducerea rapoartelor fiscale, introducerea mecanismului de subvenționare a creării locurilor de muncă au influențat pozitiv climatul de afacere din țară. Și lista poate continua. S-au înregistrat progrese semnificative în ceea ce privește domeniul energiei – atât în zona legislației fiind armonizate toate actele legislative la cele europene aferente Pachetului III energetic, cât și în mod practic, făcând noi pași în construcția gazoductului Ungheni – Chișinău, dar și în interconectarea sistemelor de electricitate cu România și Uniunea Europeană. De asemenea, este de notat creșterea sectorului IT, care a înregistrat o excelență dinamică a exporturilor, dar și deschiderea din sectorul transporturilor terestru și aerian.

Un alt domeniu de importanță pentru mediul de afacere este **cooperarea și administrarea vamală**. Astfel, Republica Moldova reușește să preia pe larg practicile europene privind mecanismul de recunoaștere mutuală a statutului de operator economic autorizat. Astfel, deja peste 120 companii autohtone beneficiază de acest mecanism. Modernizarea infrastructurii vamale a permis extinderea declarărilor electronice pentru toate procedurile și regimurile vamale. În anul 2018 s-a reușit de a înregistra cca 98% de declarații electronice la export și 32% la import.

În pofida progreselor înregistrate în **domeniul vamal**, mediul de afacere așteaptă eforturi consistente la elaborarea și promovarea proiectelor noului Cod vamal și fiscal, care ar permite armonizarea și preluarea procedurilor și practicilor europene. De asemenea, lipsește o platformă formală de comunicare dintre vamă și mediu de afacere.

Sunt de menționat și progresele în domeniul **infrastructurii calității**. Astfel, s-a reușit armonizarea legislației naționale la acquis-ul UE aferent sectorului barierelor tehnice în calea comerțului, fiind adoptată legislația orizontală în domeniile standardizării, metrologiei, acreditării și evaluării conformității, precum și supravegherii pieței. Pe filiera **standardizării**, s-a reușit adoptarea a peste 21 mii standarde europene drept standarde naționale, iar rata de preluare a standardelor europene în calitate de standarde moldovenești constituie circa 82,3%. Astfel, impactul urmării acțiunilor întreprinse este semnificativ, în particular contribuie la facilitarea comerțului, creșterea competitivității produselor și serviciilor, și oferă încredere consumatorilor în calitatea, securitatea și fiabilitatea produselor și serviciilor. Totuși, o problemă esențială rămâne a fi asigurarea aplicării acestor standarde și creșterii capacității instituționale a statului și posibilitățile companiilor naționale de a asigura respectarea lor.

În domeniul energetic s-a reușit aprobarea legislației sectoriale armonizată pe deplin la cea europeană și angajamentele asumate în AA și Comunitatea Energetică și s-a avansat considerabil în implementarea proiectelor de infrastructură energetică și anume: gazoductul Ungheni–Chișinău, interconectarea pe energie electrică Isaccea-Vulcănești–Chișinău, modernizarea rețelelor electrice de transport și a sistemelor termoelectrice și pregătirea proiectelor de energie regenerabilă.

În domeniul telecomunicațiilor s-a reușit pregătirea și lansarea în regim de testare a Serviciului Național Unic pentru apeluri de urgență 112, care are drept scop preluarea și procesarea apelurilor de urgență la un număr unic de telefon și reducerea timpului de intervenție a serviciilor specializate prin localizarea automată a apelantului și micșorarea timpului de chestionare a acestuia, precum și re tehnologizarea rețelei poștale universale naționale a fost finalizat prin digitizarea completă a oficiilor poștale și a proceselor operaționale.

În domeniul comunicațiilor electronice și societății informaționale s-a reușit promovarea amendamentelor la legislația sectorială pentru promovarea serviciului poștal universal, liberalizarea serviciilor poștale; asigurarea accesului pe proprietăți și utilizarea partajată a infrastructurii asociate rețelelor publice de comunicații electronice; îmbunătățirea condițiilor pentru o concurență eficientă,

consolidarea pieței internă, sporirea protecției drepturilor și a libertăților fundamentale a utilizatorilor finali, inclusiv dreptul fundamental al clienților – confidențialitatea și accesul la datele personale; dezvoltarea infrastructurii aferentă rețelelor de bandă largă; stimulentele fiscale și legale pentru dezvoltarea parcurilor IT virtuale; etc.

În domeniul transporturilor s-a reușit adoptarea Codului arian și a reglementărilor în domeniul serviciilor de handling, considerate restanțe majore la AA, restructurarea activității ÎS Calea Ferată a Moldovei și continuarea programului de rehabilitare a drumurilor naționale și locale.

Cu toate acestea sunt multe domenii care înregistrează progrese modeste, fapt care nu permite valorificarea la maximum a avantajelor oferite de AA/DCFTA. În special ne referim la capitolele aferente administrării fiscale și vamale, care necesită o îmbunătățire esențială a procedurilor sale interne în domeniul achizițiilor publice, cadrul juridic și instituțional al cărora a fost armonizat și rămâne dezvoltarea platformei electronice și eficientizare a agenției pentru examinarea contestațiilor; aplicării măsurilor sanitare, fitosanitare și veterinare (SPS), protecției drepturilor de proprietate intelectuală etc.. Este de notat că până în prezent Republica Moldova nu a reușit să convingă CE despre progresele consistente în domeniul SPS ceea ce nu permite majorarea exporturilor și extinderii acestora asupra produselor de origine animalieră, dar și în domeniul conformității pentru produsele industriale, ceea ce blochează lansarea negocierilor privind Acordul bilateral de recunoaștere a conformității produselor.

Realizarea AA/DCFTA depinde de 4 variabile interdependente: *capacitățile instituționale; voința politică a guvernării; suportul Uniunii Europene și cooperarea cu societatea civilă.*

În pofida reformei Guvernului implementată în anul 2017, optimizărilor efectuate în cadrul instituțiilor guvernamentale, problemele sistemice în domeniul integrării europene au rămas aceleași: lipsă acută de specialiști cu viziune, lipsă de capacitate instituțională; lipsa resurselor financiare pentru implementarea reformelor sectoriale; lipsă de voință instituțională; etc.

4. Comerțul cu bunuri dintre Republica Moldova și UE

Analiza retrospectivă a schimburilor comerciale dintre Republica Moldova și țările UE demonstrează că acestea au cunoscut doar tendințe pozitive pe parcursul anilor. În anii 90 când Republica Moldova beneficia doar de GSP și apoi GSP Plus schimburile comerciale cu UE constituiau cca 25-30% din comerțul exterior al Republicii Moldova.

Cu toate acestea, trebuie de conștientizat că cea mai mare parte a avantajelor tarifare obținute de Republica Moldova de la UE au fost în cadrul regimului tarifar unilateral Preferințe Comerciale Autonome (ATP). Acest regim preferențial a fost aplicat de UE începând cu anul 2008 și până în anul 2015. În baza ATP dar și în pofida restricțiilor comerciale aplicate de Federația Rusă (anul 2006 și apoi în 2014), Republica Moldova a reușit să-și îmbunătățească structura balanței comerciale și să majoreze fluxurile comerciale cu țările europene. Astfel, s-au pus bazele unui proces de reorientare a exporturilor de pe piețe tradiționale ale CSI spre piața UE și alte țări din regiune. Astfel, în baza ATP ponderea schimburilor comerciale cu UE atât pe exporturi, cât și pe importuri a crescut peste 48%.

Semnarea și aplicarea AA/DCFTA începând cu 1 septembrie 2014, nu a venit cu o liberalizare esențială a tarifelor (excepție fiind produsele contingentate care cad sub incidența prețurilor de intrare și a mecanismului contra eludării) care ar fi dus la o ulterioară ”explozie” a exporturilor. Pe de altă parte, valorificarea tuturor avantajelor comerciale obținute pe parcurs (GSP, ATP și ulterior DCFTA) a devenit posibilă odată cu extinderea angajamentelor nu doar în profil tarifar, ci pe toate componentele netarifare ale DCFTA.

Efectuând o analiză detaliată a fluxurilor comerciale pentru perioada 2014-2018 se poate de constatat că Republica Moldova a reușit să utilizeze cu brio beneficiile oferite de AA/DCFTA. Astfel, în 4 ani de aplicare a DCFTA Republica Moldova a exportat cumulativ pe piața comunitară cca 6 mlrd. USD sau 65% din totalul exporturilor. Pe de altă parte valoarea importurilor din UE în cei 4 ani de aplicare a DCFTA constituie peste 9 mlrd. USD sau peste 50% din totalul importurilor, majoritatea fiind echipamente, utilaje sau materii prime pentru noile industrii.

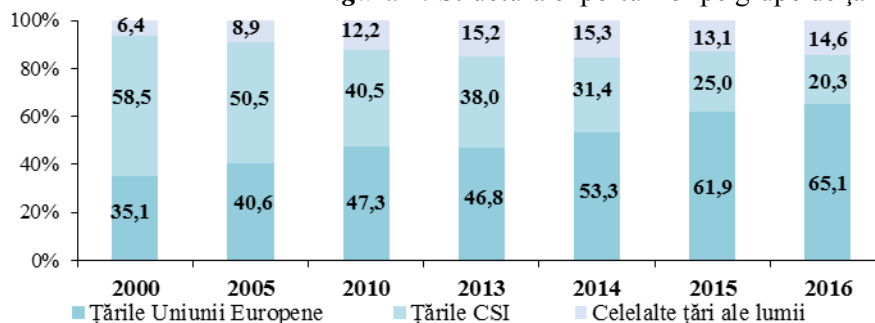
Tabelul 1. Evoluția schimburilor comerciale dintre Republica Moldova și UE pentru anii 2014-2018

	2014		2015		2016		2017		2018 ianuarie - iunie		Dina- mica 2018 / 2017
	Valoare a, mii RON	Pondere	Valoare a, mii RON	Pondere	Valoare a, mii RON	Pondere	Valoare a, mii RON	Pondere	Valoare a, mii RON	Pondere	
Total	3813,67	49,80	3171,83	53,27	3306,13	56,50	3986,016	54,93	2297,03	56,71	33,16
Export	1245,97	53,26	1217,59	61,91	1332,42	65,14	1596,903	65,85	900,670	68,48	38,10
Import	2567,69	48,29	1954,25	49,02	1973,71	49,09	2389,113	49,45	1396,36	51,05	30,15
Sold	-1321,51		-763,66		-641,29		-792,209		-495,698		

Sursa: Biroul Național de Statistică

Este de notat că schimbări structurale au fost înregistrate la exporturi care de la an la an s-au majorat pe piața europeană atât valoric cât și ca pondere, diminuându-se astfel importanța pieței CSI (figura 1).

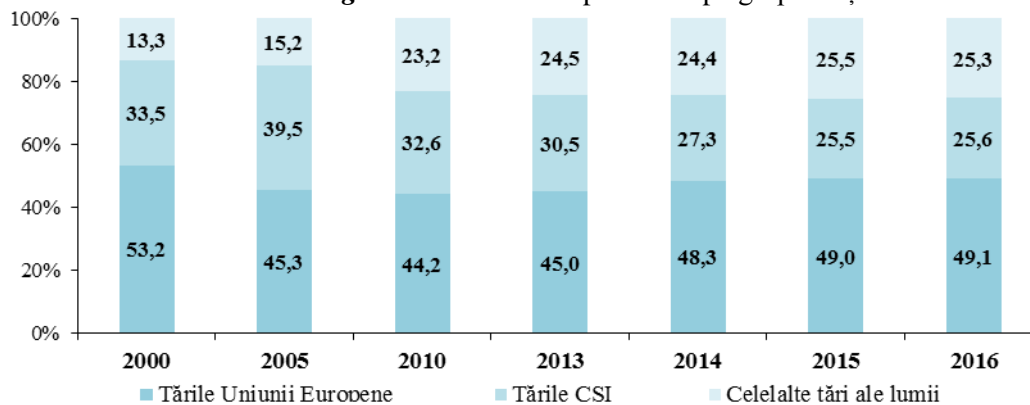
Figura 1. Structura exporturilor pe grupe de țări

Sursa: Biroul Național de Statistică

O situație similară se observă analizând structura importurilor și tendințele de reorientare a acestora (figura 2).

Figura 2. Structura importurilor pe grupe de țări

Sursa: Biroul Național de Statistică

Cel mai mult de pe urma DCFTA au beneficiat produsele agroalimentare pe care s-a fost făcut miza inițială. Exportul acestora a înregistrat o majorare în termeni valorici de circa 30% în perioada de referință, reușind să compenseze într-o oarecare măsură pierderea pieței CSI. Totodată, în anul 2018, în termeni cantitativi, s-a înregistrat o creștere de peste 70% a exporturilor de produse agroalimentare spre UE.

Topul celor mai dinamice **exporturi de produse agroalimentare** este reprezentat de produsele contingentate din cadrul mecanismului contra eludării, unde urmărim o valorificare superioară a contingentelor alocate (grâu, porumb, orz, zahăr), fapt ce indică asupra unui potențial de export superior nivelelor negociate. Este de remarcat și evoluția spectaculoasă a exportului de produse care se includ în categoria cerealelor procesate (alcool etilic), vinului, dar și a mierii de albiși, unicul produs autohton de origine animalieră pasibil exportului în UE.

Evoluția exporturilor de produse agroalimentare în UE de regulă este strict dependentă de condițiile climaterice și preferințele comerciale aplicate de alte țări față de produsele moldovenești. Practica aplicării restricțiilor tarifare și netarifare pe plan internațional, în special războiul comercial dintre UE și Federația Rusă, a condiționat reducerea prețurilor la produsele agroalimentare pe plan regional și o competiție acerbă pe piețe terțe între produsele autohtone și cele europene subvenționate.

Principalele produse agroalimentare care au fost exportate către UE sunt: semințele de floarea soarelui cu o creștere anuală și pondere de peste 25% în exporturile agroalimentare în UE, acestea fiind exportate în proporție de 44% în România și 32% în Marea Britanie. Exporturile de nuci cu o pondere de 15% respectiv, iar principalele destinații fiind Franța (37%), urmată de Austria și Germania, fiecare cu câte 14%. Uleiul de floarea soarelui, cu o pondere de 10%, fiind livrate în Spania (45%) și Italia (40%). De asemenea, este apreciabilă evoluția exportului de vin (+18%) care nu este contingentat și a mierii naturale (+40%) - unicul produs de origine animală admise spre export în UE.

Diferența majoră a DCFTA față de ATP ține de liberalizarea exporturilor pentru toate produsele, cu excepția celor contingentate. Astfel, din cele șase produse pentru care sunt prevăzute contingente tarifare (scutite de plata prețurilor de intrare), au fost utilizate doar 3 din ele. Contingentul tarifar pentru strugurii de masă și prune care constituie 10 mii tone este utilizat pe deplin la exportul de struguri și în mărime de $\frac{3}{4}$ pentru prune. Celelalte contingente nu sunt solicitate din lipsă de cerere și competitivitate redusă pe piața europeană.

În ceea ce privește exportul de produse agricole care cad sub incidența *mecanismului contra eludării*, putem observa o valorificare superioară contingentelor alocate, fapt ce indică asupra unui potențial de export superior nivelelor admise. Însă, spre deosebire de sistemul clasic de contingentare, acesta este mai mult unul convențional, fapt ce a permis depășirea prin coordonarea prealabilă a cantităților cu CE. Astfel că, în toți anii după aplicarea DCFTA Republica Moldova a depășit cu mult contingentele stabilite pentru produsele cerealiere și anume: grâu în mărime 746%; porumb - 154%, orz și zahăr în proporție de 111% și 177% respectiv.

Cât privește valorificarea *contingentelor alocate pentru produsele agricole procesate*, acestea înregistrează evoluții spectaculoase a exporturilor de produse cerealiere procesate care au crescut de 6,7 ori. De fapt, evoluția dată a fost datorată exclusiv exporturilor de alcool etilic spre Germania odată cu sporirea facilităților de producere a unui agent economic autohton. Exporturi care anterior nu s-au înregistrat spre UE. Într-o proporție mai mică a fost valorificat și contingentul pentru porumb zaharat 63%.

Exporturile de produse non-agricole către UE au înregistrat o evoluție mai stabilă comparativ cu alte destinații. Totuși, exprimate în termeni cantitativi, acestea au înregistrat tot creșteri spectaculoase de peste 65% din exporturile non-agricole în UE. Motivul de bază fiind corecția de preț datorită fluctuațiilor mondiale la resursele energetice și apariția noilor platforme industriale în zonele economice libere. Topul categoriile de produse non-agricole exportate în UE sunt produsele industriei automotiv (cablaje) și ușoare (îmbrăcăminte și încălțăminte). Dezvoltarea industriei ușoare a cunoscut o creștere robustă datorită sistemului de cumulare a originii în regim preferențial cu Turcia (Acordul de comerț liber dintre Republica Moldova și Turcia a intrat în vigoare la 1 noiembrie 2016).

Printre principalele produse non-agricole care au fost exportate către UE firele și cablurile care dețin o pondere de peste 28% în exporturile non-agricole, fiind exportate în proporție de 92% în România. Acestea fiind urmate de exporturile de scaune (tapițerii auto) care dețin o pondere de 12% în exporturile de produse non-agricole în UE, iar principala destinație a acestora fiind Olanda și România cu ponderi de 79% și respectiv 19%. În rest, topul exporturilor non-agricole fiind dominat de produse din industria textilelor (îmbrăcăminte și încălțăminte). Este de notat, că cele mai mari ritmuri de creștere a exporturilor pe piața europeană s-au înregistrat la exportul de scaune pentru autoturisme (+20%) și cabluri (+10%). Cu toate acestea, constatăm că ponderea produselor

reexportate sau transformate insuficient pe teritoriul Moldovei constituie cca 40% din total exporturi.

În anul 2018 s-a reușit de a atinge un record istoric al exporturilor spre piața UE. Astfel, exporturile către UE au crescut comparativ cu aceeași perioadă a anului 2017, (+28%), înregistrând o pondere de 68,48% din totalul exporturilor Republicii Moldova. Pe unele capitole de produse, care sunt limitate prin mecanismul împotriva eludării (cereale prelucrate, porumb), au fost deja înregistrate depășiri ale limitelor stabilite în AA/DCFTA. Se atestă creșterea ponderii exporturilor de mașini și echipamente, care a înregistrat o creștere de 60% comparativ cu aceeași perioadă a anului 2017, ajungând la 26% din totalul exporturilor Republicii Moldova în UE.

Totodată, este de menționat că nu s-a reușit promovarea exporturilor de produse alimentare de origine animalieră, precum produsele din carne, lactate și ouă, din cauza lipsei unui progres semnificativ în implementarea angajamentelor în domeniul măsurilor sanitare și fitosanitare.

În pofida multiplelor temeri și speculații în ceea ce privește invazia mărfurilor agroalimentare din UE, realitatea ne demonstrează contrariul. Astfel, importul produselor agroalimentare din UE, care direct concurează cu produsele autohtone, a înregistrat o scădere a acestora de 15% în perioada de aplicare a DCFTA și anume: băuturile alcoolice; cartofii; laptele și produsele lactate; carnea și produsele din carne. ***Cota parte a importurilor din țările UE care direct concurează cu produsele alimentare autohtone este de doar 7% din piața internă.***

De la aplicarea DCFTA cele mai atractive grupe de mărfuri la import sunt cele contingentate. Astfel, se utilizează la maximum cotele la așa produse precum: carnea de porc (4 000 tone), pasăre (4 000 tone), produse lactate (1 000 tone) și zahăr (5 400 tone).

Importurile de produse non-agricole continuă să fie dominate de produsele petroliere. Deși în termeni valorici importul acestora s-a redus cu 25% în perioada de referință, în termeni cantitativi s-a înregistrat o majorare pe fundalul micșorării prețurilor internaționale pentru categoriile date de produse. Cu toate acestea, începând cu anul 2018 se observă o evoluție ascendentă a prețurilor la produsele petroliere, care se vor regăsi și în statisticile oficiale. Între timp, diminuarea importurilor pentru un șir de produse se datorează diminuării constante a reexporturilor pe piața Federației Ruse, inclusiv în contextul impunerii de către aceasta a restricțiilor față de importurile din UE.

Totodată, evoluțiile de creștere a unor importuri sunt determinate de programele investiționale ale sectorului privat sau ai partenerilor de dezvoltare care implementează unele programe de susținere a domeniului agrar din țară. Un factor determinant pentru majorarea importurilor de echipamente și tehnică agricolă ține de funcționalitatea și majorările de bugete pentru subvențiile în agricultură. Astfel, în ultimii ani Guvernul alocă peste 1 mlrd. lei subvenții directe agriculturii pentru modernizarea factorilor de producție.

Astfel, atât structura, cât și evoluția principalelor importuri non-agricole denotă necesitățile industriei naționale îndeosebi acelea specializate în executarea circuitelor electrice și industriei textile (fire izolate, sârmă din cupru, piese izolante, aparatură pentru racordare, țesături, articole din piele, etc.), dar și în contextul dezvoltării sectorului agricol (insecticide, tractoare, etc.).

Este de menționat că numărul companiilor care efectuează operațiuni comerciale cu țările UE este în creștere permanentă. Astfel, conform datelor existente la Biroul Național de Statistică peste 1800 companii autohtone efectuează operațiuni de export în UE, ceea ce reprezintă peste 70% din numărul total de companii exportatoare. Astfel, topul țărilor în care companiile din țară realizează exporturi sunt: România (1052), Germania (280), Italia (237), Polonia (221) și Bulgaria (148).

Mai mult ca atât, în Republica Moldova sunt înregistrate cca 6000 întreprinderi active cu investiții străine provenite din țările UE, majoritatea fiind din România și Italia. Valoarea investițiilor în capitalul social al întreprinderilor cu capital european constituie circa 10,1 miliarde lei. În topul celor mai mari investitori se numără Olanda – 2,39 mlrd. lei, Italia – 1,73 mlrd. lei, Cipru – 1,67 mlrd. lei, România – 1,3 mlrd. lei, și Germania – 691 mln. lei.

Mai mult ca atât, se diversifică asortimentul produselor exportate. Dacă, în regimul ATP din Republica Moldova se exportat produse cuprinse la 700 grupe de mărfuri, în prezent se exportă mărfuri de peste 2500 poziții tarifare.

Prin urmare, în pofida existenței unui șir de constrângeri, există un impact pozitiv al DCFTA asupra fluxurilor comerciale înregistrate de către Republica Moldova în raport cu UE, ceea ce demonstrează oportunitatea existenței acestuia și necesitatea trecerii la al nivel de integrare. Este însă cert faptul că potențialul acestuia rămâne a fi nevalorificat la justa sa valoare. Rezervele majore vin de la sectorul zootehnic, care poate contribui la etapele inițiale cu o majorare a exporturilor de peste 15% anual. Este strict necesar de a avansa în realizarea procedurilor pentru obținerea dreptului de export de produse compuse, ouă de pasăre, înghețată și carne în stare refrigerată pe piața comunitară. Consolidarea eforturilor instituționale în implementarea tuturor angajamentelor asumate este o prerogativă importantă a guvernului.

5. Comerțul cu servicii și investițiile

Sectorul de servicii are un rol economic important, care se manifestă în două dimensiuni: ocuparea forței de muncă și crearea valorii adăugate sporite. În țările dezvoltate sectorul serviciilor reprezintă aproximativ 40% din forța de muncă angajată și peste 50% din valoarea adăugată. În aceste țări, exporturile de servicii dețin o pondere substanțială din PIB, în general în jur de 10%. La nivel mondial, serviciile reprezintă peste 20% din comerțul global. Cu toate acestea sunt un șir de servicii care participă la toate etapele ciclului de producere a mărfurilor care nu sunt fixate în statistici.

Rolul de bază al serviciilor este de a deservi și facilita tranzacțiile comerciale internaționale. După modul de prestare, comerțul cu servicii diferă de comerțul cu bunuri. Astfel, sunt 4 moduri de prestare a serviciilor: prestarea transfrontalieră de servicii, care nu necesită mișcarea fizică a clientului sau furnizorului în țara celuilalt; deplasarea clienților pentru consumul de servicii în țara furnizorului; prezența comercială a prestatorului de servicii în țara furnizării acestuia și mișcarea personalului ca persoane fizice sau în cadrul entităților juridice pentru prestarea serviciului în străinătate. O descrierea mai largă la acest subiect este în literatura de specialitate a OMC.

Comerțul cu servicii este legat de circulația capitalului. Serviciile nu pot fi stocate, de aceea comerțul cu servicii, spre deosebire de cel cu bunuri, necesită, de multe ori, prezența comercială a prestatorului. Această prezență poate fi obținută prin investiții străine directe în străinătate. Barierele de orice natură care împiedică intrarea acestora afectează în mod negativ și direct comerțul cu servicii, implementarea tehnologiilor avansate dar și dezvoltarea de mai departe a țării.

Ponderea serviciilor în PIB al Republicii Moldova constituie cca 50% în termeni nominali. Economia națională este în mare măsură bazată pe servicii. În prezent, serviciile comerciale generează 50% din valoarea adăugată brută, o pondere de două ori mai mare decât la mijlocul anilor 90. În sectorul serviciilor este angajată mai mult de 30% din forța de muncă din Moldova, în comparație cu 20% la mijlocul anilor 1990. Creșterea comerțului cu servicii contribuie la creșterea anuală a PIB înregistrată în ultimii ani cu cca 2,5-2,7 puncte procentuale sau peste 60% din creșterea anuală a PIB. Mai mult ca atât, sectorul serviciilor din țară este mai competitiv pe piața externă, inclusiv cea europeană decât bunurile fabricate. Acest sector mai repede s-a adaptat la tendințele regionale și internaționale de liberalizare, demonstrând un grad mai sporit de flexibilitate și adaptare.

Forța de muncă în sectorul de servicii este mai productivă decât media pe economie. Productivitatea forței de muncă în sectorul serviciilor este cu 30% mai mare decât media pe economie și practic este comensurabilă cu cea din industrie. În conformitate cu datele oficiale, în ultimii ani comerțul cu servicii al Republicii Moldova indică o evoluție pozitivă atât în expresie valorică, cât și ca tipuri de servicii prestate, unul dintre principalii parteneri fiind UE. De asemenea, a avut loc o diversificare geografică semnificativă a comerțului cu servicii. Astfel, comerțul cu servicii în domeniul transporturilor deține o pondere esențială, înregistrând o creștere anuală medie

de cca 25% și de la o balanță negativă în anul 2013 la suma de peste 10 mln dolari SUA în anul 2017.

Totodată, în perioada anilor 2014-2018 au fost marcate creșteri deosebite în domenii ale comerțului cu servicii precum: servicii de informatică și informaționale și serviciile de turism (peste 200%), precum și serviciile de asigurări.

AA/DCFTA conține o anexă separată aferentă comerțului cu servicii și modului de liberalizare a acestora pentru fiecare țară UE în parte. Este de notat că politica de reglementare a comerțului cu servicii în UE nu este centralizată, dar ține de competența fiecărui stat în parte, ceea ce face specificul și complexitatea acestui domeniu. Liberalizarea comerțului cu servicii intercalează cu politicile de reglementare a migrației la nivel european și național. Astfel, AA/DCFTA conține din partea UE, dar și a țărilor europene în parte un șir de derogări și rezerve, care fac acest domeniu mai puțin atractiv pentru businessul din Moldova.

Cu toate acestea, realizarea corespunzătoare a angajamentelor asumate va contribui la îmbunătățirea semnificativă a condițiilor pentru importul serviciilor în Republica Moldova. Însă nu trebuie de trecut cu vederea faptul că nivelul de protecție actual al UE este destul de redus pentru serviciile la care Republica Moldova demonstrează competitivitate sporită (transport rutier, servicii informatice, telecomunicații). Astfel, factorii esențiali care influențează comerțul cu servicii ține de respectarea cerințelor de prudențialitate sectorială aplicate în țările UE.

Liberalizarea comerțului cu servicii dintre Republica Moldova și UE va avea un impact economic și social pozitiv. Impactul economic se va manifesta prin atragerea investițiilor și apariția unor noi servicii, adaptându-se astfel la solicitarea pieței interne și externe. Din punct de vedere social ține de reducerea costurilor la serviciile prestate populației, cu condiția creării unui mediu concurențial transparent și corect. Liberalizarea serviciilor financiare și comunicațiilor din țară au demonstrat acest lucru. În ultimii ani costurile aferente acestor servicii s-au redus considerabil.

În același timp, impactul liberalizării de către UE a comerțului cu servicii este foarte mic, chiar neglijabil, cu excepția sectorului de servicii de transport rutier de mărfuri. Restricțiile actuale impuse de UE în comerțul cu servicii sunt deja destul de reduse, iar AA/DCFTA generează o liberalizare moderată a sectoarelor date. Competitivitatea exportului de servicii din Moldova poate fi sporită datorită unor investiții în creșterea calificării forței de muncă și productivității acesteia, dar și în infrastructuri sectoriale performante, comensurabile cu tendințele internaționale.

Pentru Republica Moldova comerțul cu servicii, în special din domeniile profesionale, tehnologiilor informaționale și transport, au o perspectivă de dezvoltare accelerată. Cu toate acestea sunt necesare, măsuri și instrumente de stimulare a dezvoltării acestora și ieșirea lor pe piața internațională.

6. Implementarea AA/DCFTA în Transnistria

AA/DCFTA nu conține norme speciale pentru reglementarea comerțului cu bunuri și servicii din Transnistria. Din punct de vedere a normelor internaționale, Transnistria este tratată ca parte componentă a Republicii Moldova și beneficiază pe deplin de toate preferințele comerciale, inclusiv ale comerțului liber cu UE.

Astfel, urmare unei înțelegeri dintre CE și Republica Moldova, începând cu **1 ianuarie 2016** pe întreg teritoriul țării, inclusiv în Transnistria, se aplică prevederile AA/DCFTA (Deciziei nr.1/2015 a Consiliului de Asociere RM-UE din 18.12.2015).

La rândul său, autoritățile de la Tiraspol s-au angajat de a întreprinde un șir de acțiuni privind armonizarea politicilor sale comerciale, fiscale și vamale la normele interne ale Republicii Moldova. Cele mai importante, fiind armonizarea taxelor vamale și accizelor, introducerea graduală a TVA, armonizarea procedurilor fiscale și vamale, simplificarea procedurilor de certificare a produselor, preluarea standardelor sanitare, fitosanitare și veterinare etc. Astfel, fiind puse bazele creării unui spațiu economic unic pe teritoriul Republicii Moldova. AA/DCFTA poate deveni acel factor determinant în găsirea unor soluții de reunificare a țării din punct de vedere economic și politic.

Este de notat că în comerțul internațional sunt admise doar companiile din Transnistria care sunt înregistrate pe bază permanentă sau temporară în Republica Moldova. În prezent, Agenția Servicii Publice duce evidența a peste 2500 companii din Transnistria, dintre care înregistrați permanent – 475 și provizoriu – 2030. Analizând structura comerțului exterior a Transnistriei se poate de constatat că majoritatea exporturilor (cca 80%) sunt orientate spre piața UE și a Moldovei.

7. Perspectivele AA/DCFTA

Este important de menționat faptul că aplicarea AA/DCFTA nu constituie scopul final în relațiile dintre UE și Republica Moldova. Important este faptul că Republica Moldova are perspectivă europeană și poate depune cererea de aderare la UE, cu condiția de a se ralia la principiile democrației, de a respecta libertățile fundamentale, drepturile minorităților și de a garanta un stat de drept.

Avantajele și beneficiile AA/DCFTA sunt utilizate la un nivel relativ moderat. Există rezerve nevalorificate, în special în ceea ce ține de comerțul cu bunuri și servicii, dar și în domeniul atragerii partenerilor de dezvoltare și investițiilor străine directe în diferite proiecte naționale.

Pentru perioada următoare, timp de cca la 4 ani (2022), este necesar de a recupera din restanțele înregistrate în procesul de armonizare a legislației în toate domeniile, de a demonstra aplicabilitatea și respectarea lor. Cele mai dificile compartimente, fiind reforma justiției și eliminarea corupției.

Mai mult ca atât, este necesar de a lansa și finaliza procesul de negociere cu CE pentru eliminarea deplină sau majorarea contingentelor tarifare acordate Republicii Moldova la produsele agricole la cantități comensurabile cu volumul de producere. O atenție deosebită de acordat contingentelor tarifare oferite pentru strugurii de masă și prune care sunt extrem de mici comparativ cu volumul de producere și interesul producătorilor autohtoni pentru piața UE.

Înregistrarea progreselor în implementarea AA/DCFTA, precum și stabilitatea politică internă și democratică, ar permite Republicii Moldova să lanseze procesul de negociere a **statutului de candidat pentru aderare la UE**, ceea ce ar permite accesul la fonduri de dezvoltare și susținerea mediului de afaceri din țară.

Progresele înregistrate în implementarea AA/DCFTA produc deja efecte pozitive în ratingurile internaționale, privind climatul de afaceri și cel investițional, dar oricum sunt insuficiente, de aceea realizarea PNA trebuie să accelereze și să fie conformă termenilor conveniți cu UE. Astfel, agenda de reforme interne trebuie să devină sistemică, cu o structură mai specială pentru Republica Moldova.

Procesul de armonizare a legislației trebuie să fie organizat astfel, încât să permită eficientizarea proceselor și normelor de reglementare. Important devine crearea capacităților instituționale, care s-ar ocupa de procesul de armonizare a legislației.

Asigurarea stabilității politice, continuitatea și previzibilitatea decizională sunt factorii determinanți în vederea atragerii investițiilor și planificarea afacerilor. Utilizarea pe larg a instrumentelor fiscale, monetare și instrumentelor comerciale pentru atragerea investițiilor străine directe.

Este extrem de necesar focusarea eforturilor spre definitivarea, adoptarea și implementarea unui nou Cod vamal, fiscal și al muncii, care ar prelua cele mai bune practici și proceduri europene.

Eforturi semnificative sunt necesare în domenii cu potențial sporit în crearea valorii adăugate și care pot contribui la dezvoltarea economică a țării. Astfel, este extrem de necesară adoptarea legislației sectoriale în domeniile: sanitar, fitosanitar și veterinar, dotarea laboratoarelor cu echipamente necesare pentru asigurarea obținerii dreptului la exportul produselor animaliere pe piața europeană, începând cu anul 2019.

Totodată este necesară simplificarea procedurilor și eliminare a barierelor în calea comerțului, în special cele aferente exporturilor. Reengineering-ul business-proceselor la nivelul structurilor statului, prin crearea platformelor electronice adecvate și pro-business.

Accelerarea proceselor de dezvoltare și extindere a infrastructurii, inclusiv prin conectarea la cele europene și anume: de drumuri, comunicații, energetice, transport, de afaceri, etc.

Asigurarea unor platforme de comunicare, permanente și la toate nivelele (Guvern, autorități centrale și locale) cu mediul de afaceri și societatea civilă. Continuarea procesului de liberalizare a sectoarelor de servicii și reducerea măsurilor de prudențialitate sectorială la minimum necesar. Aceasta, ar permite dezvoltarea și crearea unor centre regionale de inteligență pentru piața europeană.

Aplicarea DCFTA în Transnistria creează premise pentru formarea spațiului economic unic pe întreg teritoriul țării (politici fiscale, economice și comerciale unice) și reintegrarea țării – subiect delicat în dialogul cu UE pentru perspectiva de aderare.

CONCLUZII

În ultimii ani Republica Moldova a recuperat enorm din restanțele la AA/DCFTA, cu toate acestea progresele sunt insuficiente pentru a permite autorităților să solicite UE trecerea la alt nivel de integrare economică sau politică. Se cer eforturi sistematice și multidimensionale din partea Republicii Moldova pentru crearea premiselor minime în domeniile justiției, eliminării corupției și îmbunătățirii climatului de afaceri, ceea ce ar permite lansarea negocierilor de aderare la UE.

În pofida faptului că se înregistrează o evoluție pozitivă macroeconomică și o dezvoltare continuă a infrastructurilor de business, energetică, de transport, IT etc., totuși economia națională este vulnerabilă la șocurile externe și interne atât de natură economică, cât și politică, iar proiectele internaționale se implementează dificil, cu întâzieri enorme.

Chiar dacă Moldova a reușit să-și reorienteze exporturile de pe piața CSI spre cea din UE, înregistrându-se o pondere a exporturilor de peste 68% din total, totuși nu s-a reușit de a valorifica potențialul maximal oferit de AA/DCFTA. Experiența altor țări din regiune dar și estimările efectuate, demonstrează existența unui potențial de majorare a exporturilor pe piața comunitară de cca 20% în anii următori din contul diversificării comerțului cu produse (produse de origine animalieră și cu valoare adăugată sporită) și a serviciilor.

Ameliorarea competitivității economiei moldovenești este stringent necesară pentru a profita pe deplin de oportunitățile deschise de DCFTA, precum și pentru a face față provocărilor asociate acestui Acord. Constatările respective au stat la baza elaborării Foii de parcurs pentru ameliorarea competitivității Republicii Moldova. O politică promptă de răspuns la aceste oportunități și provocări este extrem de importantă pentru a asigura impactul pozitiv al ZLSAC asupra performanțelor economice ale țării și asupra societății în întregime. Ultimul aspect este relevant în special, deoarece transformarea structurală a economiei autohtone va necesita timp și va trebui să fie susținută printr-un consens social și politic larg.

BIBLIOGRAFIE

1. Acord de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și Statele Membre ale acestora, pe de altă parte, <http://www.mfa.gov.md/img/docs/Acordul-de-Asociere-RM-UE.pdf>
2. Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în anul 2017. Biroul Național de Statistică. <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=5908>
3. Exporturile Republicii Moldova și impactul ZLSAC. <http://dcfta.md/exporturile-republicii-moldova-si-impactul-zlsac>
4. Fala A., (2017), Evoluția comerțului cu bunuri dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană în primii ani de funcționare a Zonei de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător, Chișinău https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Analiza_DCFTA.pdf
5. Gumene V., (2017), [Evoluția fluxurilor comerciale RM-UE după 2 ani de implementare a ZLSAC](https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Evoluyia_fluxurilor_comerciale_RM-UE_dupl_2_anii_de_implementare_ZLSAC.pdf) https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Evoluyia_fluxurilor_comerciale_RM-UE_dupl_2_anii_de_implementare_ZLSAC.pdf
6. Prohnițchi V., 2017, ZLSAC dintre UE și RM: evaluarea impactului liberalizării comerțului cu servicii asupra economiei moldovenești https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/ZLSAC_dintre_UE_uit_RM_evaluarea_impactului_liberalizării_comerțului_cu_servicii_asupra_economiei_moldovenești.pdf
7. Hotărârea Guvernului nr.808 din 07.10.2014 cu privire la aprobarea Planului național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană în perioada 2014-2016, Monitorul Oficial nr.297-309/851 din 10.10.2014
8. Hotărârea Guvernului nr.1472 din 30 decembrie 2016 cu privire la aprobarea Planului național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova–Uniunea Europeană în perioada 2017–2019, Monitorul Oficial nr.103-108/271 din 31.03.2017.